

Erdély első társadalmi regénye.

Eppen századik éve, hogy a reformkori Erdély életének egyik jellegzetes arisztokrata egyénisége, Petrichevich Horváth Lázár, akkor a főkormányshé fogalmazója, szűkebb hazájában egészen szokatlan irodalmi kísérletét készült tető alá hozni: Erdély első társadalmi regényét. Az író csak úgy, mint munkáját, azóta elfelejtette a közvélemény s az irodalomtörténet is csak szerény jegyzetekben emlékezik meg róluk. Elmult korok tájait az utókor a legnagyobbak személyében és tevékenységében látja jellemezve s a Széchenyi, Vörösmarty, Eötvös, Kemény, Arany, Petőfi magaslatai mellett valóban szerényebb fennsíknak mutatkozik az a könyv, amelynek emlékét idézzük: *Az elbujdosott vagy egy tél a fő városban*.¹ S mégis, e két vaskos kötetet kitevő alkotás elsárgult lapjait forgatva, ritka elevenességgel kezd beszélni hozzánk multunk egyik legjelentékenyebb korszaka, benne találjuk magunkat egy országépítő évtized szellemi sürgés-forgásában, s érezzük, hogy a szellemtörténet szemszögéből pillantva vissza a multba, az efféle műkedvelő alkotás nem kevésbé lehet sokatmondó, mint a legnagyobbak művei. A lángész túlnő a koron, amelyben él, — az átlagember magát a kort tükrözteti.

Miféle irodalmi talajból hajt elő a reformkori Erdély e különös szellemi portréja? „A mi korunk átmenetel kora s ezzel minden ki van mondva“, — írja erről az időről Toldy Ferenc. Az 1830-as éveket valóban a romantika és a realizmus korszakváltásának kell tartanunk, amelyben a túlfűtött érzelem- és képzeletvilág a leggyakorlatibb irányú gazdasági-technikai érdeklődéssel karöltve jellemzi a magyar irodalom életét. A kor irodalma, a költőt idézve, ott áll „közötte a valónak és mesének“. Műfaj történeti szempontból az évtized átmeneti jellege a hexameteres honfoglalási eposz utolsó s a regény első termékeinek ekkori keletkezésében van adva. „Ha Garay drámához tért, ha Czuczor nem folytatja Hunyadiát, ha Vörösmarty Magyarvárárt örökre félben hagyta, mindez egyebet bizonyít-e, mint annak érzetét, hogy nem ez az, mit a kor előkelőleg kíván.“ Az új műfaj, a regény, s különösen a társadalmi regény, egy új, az élet mindennapjait közelebbről látó életszemlélet szülötte s a regénytörténet Fáy *Béteky-háza* után *Az elbujdosott*-ban s Jósika *Könnyelműek* című alkotásában a

¹ *Az elbujdosott vagy egy tél a fő városban*. Eredeti román. Irta: Petrichevich Horváth Lázár. Kolozsvárt, 1836. I—II. kötet, 265 + 344 l. Tilsch és Fia tulajdona.

harmincas években a költészet ez új ágának egyszerre három termékét kapja.²

A kor irodalmi életét figyelő előtt úgy tetszik, hogy majdnem minden íróknak bevallott, vagy be nem vallott esztétikai problémája: miként jelenhetik meg az irodalomban „édes poésise az életnek“ összhangban „alacsony prózájával“. Többé már nem takarhatni el „földi rongyfoltjait az égi rokonságú embernek!“ De amíg egyfelől egy reformokkal vajjudó, mély gazdasági átalakulásoktól terhes, s a modern technika első nagyszerű alkotásait építő, realizmusra hajló társadalom keresi íróink által a maga kifejezését, — másfelől ott van Nyugat irodalmának sajátos romantikus világa, ott vannak a nagy nemzetközi minták, amelyeknek varázsa alól a magyar író sem tudja magát kivonni: Byron, Scott Walter, Bullwer, Hugo Victor és Sue Eugene fantasztikus, színes, érzelmes romantikája. Áthidalni a kettőt olyan feladat, amellyel még történelmi regényeink sem küzdhetnek meg zavartalanul, pedig ezekben a mult köde sok mindent takar. Társadalmi regényeink közül ezt talán csak *A falu jegyzője* tudta megoldani. A Petrichevich Horváth Lázárhoz hasonló egyéniségek e munkakörben egészet nem végezhetnek. De éppen munkájuk befejezetlensége sejtetheti a kor mélyében lappangó ellentéteket.³

Amikor 1836-ban, a magyar regény nagy esztendejében, Gaál József *Szirmay Iloná*-ja, Jósika *Abafi*-ja és *Zólyomi*-ja már megjelent, augusztus 27-én *Az elbujdosott* hagyja el a sajtót. Írója akkor még ismeretlen a nagyközönség előtt. Az eleven, szellemes, sokat olvasott és kifinomult ízlésű púpos arisztokrata, aki néhány év mulva a *Honderű* című folyóiratában a népiesség és a demokratikus eszmeáramlatok egyik legádázabb ellenfele lesz s akinek nevét a Petőfi ellen vívott harcok teszik majd hírhedtté, aki remekül berendezett pesti szalonjában a társadalmi és szellemi élet nemzetközi előkelőségeivel érintkezik, — ekkor csak kezdő író.⁴ A tehetségek azonban, amelyeket a századvégi irodalomtörténet liberális szelleme csak tagadóan értékelhetett, már e regényében is teljes erővel jelentkeznek. Erdély, a reformkor, a magyar arisztokrácia s az egykorú szellemi Európa egyaránt egy sajátosan csiszolt elme fénytörésében mutatkoznak itt is, s ez az oka annak, hogy a mű ma sem halott s dilettáns vonásai ellenére is valamiképpen vonzza az olvasót. A magyar társadalmi regény bűvára már fontos kezdeményezései miatt is fokozott figyelemmel fordul feléje.

A regény az angol és francia romantika általános receptje szerint rendkívül szövevényes szerkezetű és voltaképpen egy hosszú, sok szálból fűződő történés-folyamat utolsó fázisát nyújtja. A III. könyv XI. cikkelyében Horváth Lázár is nyilatkozik e regénytechnikáról: „Mint mikor egy városi gazda ember valamely gyönyörtele látogatóját kies

² V. ö. Schedel: *Egy pillanat multévi literatúránkra*. Figyelmező, 1838. 130. l.; Garay: *Vezérhang*; D. Schedel Ferenc: *Eposi és drámai kor*. Figyelmező, 1839. 346—347. l.

³ Skala István: *Gróf Széchenyi István és a magyar romanticizmus*. Budapest, 1932. 72. l.

⁴ V. ö. Farkas Gyula: *A „Fiatall Magyarországnak“ kora*. Budapest, 1932. megfelelő helyeit.

kertje Daedalus-i remek művének — melyet neki az »én labirintusom« vagy »tévelyemnek« nevezni tetszik — öszve bonyolult tekervényi között kíséreteti, majd titkon nevetve vendége meghökölésén... majd csöndes felsőbbbséggel figyelmeztetve hiábavaló s elhibázott hozzávetéseire... majd szepegve, midőn vendégét tudtán kívül az igaz útbá botlani látja... s majd megint megkönnyebbülve, midőn őt egy kis fontolgtatás után megint a csalósvény felé tartani szemléli: épen úgy kísér oh nyájas olvasó téged az okos Novellista beszédjének labirintusain keresztül".⁵ Ez a bulweri regényrecept valóban az olvasó tájékoztatlanságára épít s éppen az előzmények elhallgatásával fokozza a történések érdekességét. A modern analitikus regény egyik szerény előfutárját kell látnunk ebben a labirintus-technikában, a regényszálak visszafelé való fokozatos legöngyölítésében, amelyet Petrichевич Horváth Lázár teljes tudatossággal alkalmaz s Jósika Miklós is klasszikusan képvisel. De ez magyarázza azt is, hogy a regény menetéről csak hozzávetőleges vázlatot készítenünk is már-már a lehetlenséggel határos.

Az a tél, az az öt hónap, amelyet a regény Erdély kincses fővárosának az 1820-as években folyó életéről bemutat, két érdekes, rokonszenves, érzelmesen elmosódott regényalak előéletéről rántja le a leplet. Az egyik maga az elbujdosott, akiről a regény címét nyeri, kapitány Woodland, az előkelő angol úr, Görögország nagyszívű rajongója, aki a görög nép szabadságharcában is részt vett s „visszatérő útjában Byron Lorddal, Európa akkori leghíresebb költőjével is“ megismerkedett.⁶ A szentimentalizmus tipikus regényhőse ő, a világból kiábrándult, mély emberszeretettel és kifinomult érzelmi étellel bíró arisztokrata, akinek életútját a fájdalmak és csalódások szegélyezik. Valami komor fény-árny váltakozás jellemzi a regény lapjain arcvonásait, multjának titka mindvégig ott reszket a cselekmény fölött s nem egy helyen egészen megmagyarázhatatlanná teszi viselkedését a többi szereplők iránt. A titkok megoldása: Woodland nem más, mint gróf Várkövy Lőrinc, akit a szülői ház szigorú tekintélyi alapokon, barokkos családpolitikai elveken nyugvó berendezése kényszerített kiskorában a hazulról való megszökésre, s most a sors és intrika, egy szenvedélyes-melankolikus szerelemmel kapcsolatban, saját édestestvérel, Bélával, állít ki párbajra.

A másik titokzatos multú regény-személy gróf Széplaky Róza, Várkövy Lőrinc és Béla rajongásának közös tárgya, ugyancsak a szentimentális-romantikus regény ismert légies, passzív csupa-szív alakja, akinek másával, a kor világirodalmában cserkészve, lépten-nyomon találkozunk. A regény elején mint egyszerű polgárleány, Szerényi Róza, lép elénk, aki Várkövy Klára barátnője s nincs is tisztában származásának rejtelmével. Csak fokozatosan ismerjük fel benne mi is Széplaky Rózát, akit gyermekkorában maga az édesanyja távolított el egy cigányasszony praktikáinak segítségével a szülői háztól, hogy első

⁵ II. 286.

⁶ II. 324.

házasságából származott leánya, Isaura, számára biztosítsa halott urának vagyont. Woodland kutatásai s a hasonló regényekben elmaradhatatlan anyajegy és amulett azonban végül is fölfedik kilétét. A tragikum és bánat szelleme ott lebeg az ő törékeny sorsa felett is mindvégig s a Várkövy Béláért folytatott csendes szerelmi tusakodásokban éppen Isaurával kell megmérkőznie, — párhuzamául a Várkövy testvérek egymással folyó harcának.

Csak röviden emlékezzünk meg a regény két intrikusáról, Isauráról, Zenyéry báró feleségéről, aki kietlen családi életéért udvarlóiban keres kárpótlást, s gróf Szenveyről, aki kicsapongásokkal eltöltött ifjúsága után Széplaky Rózát szeretné feleségül. Mindaz, ami a szerelmes szívek ellenében s a Várkövy testvérek egymás ellen úszítására történik, az ő cselszövényeik eredménye. Személyüket sem nehéz az egykorú regény és dráma intrikus-típusai között elhelyezni. Annál sajátosabb, hogy Petrichevich Horváth Lázár nem öltözteti őket a talpig gonosz romantikus hősök ruhájába, hanem mindvégig szenvedélyeik magyarázatára és szépítésére törekszik, mintegy megkövetvén Erdély magyar arisztokráciáját, amelyet e hőseiben akarva-akaratlan megtámadott. Ezek az ingatag, bűnre hajló, de büntudattal is küszködő alakok mint ha csöndes jelzőtáblát tartanának elénk: út a realizmus felé. E tekintetben mit sem tesz, hogy rájuk is áll az esztétikus megállapítása: „bábok, lélek nélkül, egy-egy emberi tulajdonság meg személyesítve valamilyen sablonos, minden egyéni szín nélküli alakba”.⁷

Ez a ma már kissé semmitmondó jellem-típológia és bonyodalom azonban Petrichevich Horváth Lázár felfogásában bizonyos tekintetben mégis eredetinek és különlegesnek tetszik: az író erdélyisége, arisztokrata öntudata és korszerű reform-hajlandóságai egyéni színezetet adnak az átlagos nemzetközi motivumsornak. Nem felejtethjük, hogy a szintér mindvégig a főváros, Erdély szellemi középpontja, marad, s hogy ilyenformán az első magyar nagyvárosi regényt kell *Az elbujdosott*-ban értékelnünk. A város külső képe ugyan nem bontakozik ki tisztán, de mégis: „a nemzeti theatrumban“, „melly kívülről inkább valamely gabonás, vagy szalma raktárhoz, mint a legszebb mesterségek áldozó templomához hasonlít“, „Dérinénk különös hasznára megy a darab“, elénk tárulnak „a régiségbe menő ócska Lábos-Háznak siket boltozati“, „a tizenötödik századnak rongyos kalmár épületei“, „számtalan kufárernyő-utcák“, „ős hagyománya az éj palástja alatt pompázó sötét cathedrálnek“, a „góth-ízlés faragta nyúlánk órállók“ s a város szélén „egy ökoljogi korszellem emelte tömör bástya alatt nyíló kapu“, az oszlopos, szobros, régi házak és modern „szegletépületek“; s kirándulunk a „város nyugoti kapuján túl“ a kies szomszéd község felé is, túl a „Statuánál“, mely az út mentén áll, a „téli köpenybe burkolt Zölderdő“ irányában s látjuk „a hegyek alatt kígyózó hideg Számost“, amely „csak itt-ott mutat fényes tükröket“. Mindössze ennyi az, amit a figyelmes olvasó a főváros helyi színezetéből megrögzít-

⁷ Császár Elemér: *A magyar regény története*. Budapest, 1932. 120. l.

het.⁸ A város Petrichevich Horváth Lázár regényében, mint általában a kor regényeiben, még nem életformáló erő, csupán színpadi díszlet, — s mégis egy darab Erdély földjéből.

A külső városképen kívül nem kevésbé járul hozzá a cselekmény átmagyarításához a főváros egykori előkelőségeinek felléptetése is. A regény egyik részlete valóságos seregszemlét tart a színházban összegyűlt erdélyi arisztokrácia fölött: Woodland, Zenyériné s a többiek Petrichevich Horváth Lázár főrangú kortársainak adnak itt találkát. Ehelyütt *Az elbujdosott* szinte a kulcsregényhez közelít. „Báró J.... né mellett“ ott látjuk „a nyájos Főhadivezér Gróf H... .h“-t, aki „mint mondják, egészen régi tempókból dolgozik“ s „a mellett jó katona és nagy vadász“, „egyszersmind véghetetlen szabadelvű ember“; ott van „Kapitány báró E.....m Fővezéri segéd“, „kék szemű, pofotyos, aranyhajú, vereshajtókás Adonis, kinek éjszaki német accentusa ide-érzik“; belép „kapitány herceg L.....z“; látjuk „legderekabb honfiaink, legjobb lovasaink, legjelesb bajvivőink — szóval leginteressan-sabb uraink egyikét“: „gróf K.....i“-t, „kinek nemesen görbedt orra, gyönyörű görög szakállá s teljes férfias delisége olly módnélkül emlékezteti az embert az ősi lovag időkre“ (ehhez a jegyzet: „Istenem! miért kell ma már ide gondolnunk, hogy: csak volt!“); s ott van végül „a mind hajviselete, mind pajkos kis barna bajusza és spanyol szakállá által megkülönböztetett dandy“, „aki Angliából nem rég érkezett haza“, „gróf B.....n, a fényes fejedelmi ágnek utósó ivadékja“. Erdély nagy családjainak ismerője könnyű szerrel fedezheti fel az e nevek mögött rejlő személyeket. S említsük meg azt is, hogy Woodland mindennapos a fővárosi „fлектérozó akadémok“ egyikében, „a gróf Bethlen Domokos viadal teremében“.⁹ A történelmi és költött személyek ilyenén együtt szerepeltetésével tesz szert Petrichevich Horváth Lázár regénye az egykorú regényirodalomban egészen feltűnő valóságosságra a munka némely helyein. A Dériné jutalomjátékáról szóló fejezet jól megférne napjaink magazinjainak társasági rovatában is.

Bármily szerény is ez az erdélyi couleur locale, mégis jelentékenynek kell tartanunk, ha a regényt korának magyar irodalmi viszonyai-ban helyezzük el. A couleur locale kérdését irodalomtörténetünk meg-lehetősen egyoldalúan Jósika regényeinek egyik kizárólagos problé-májaként kezeli, holott e kérdés a kor valamennyi regényére és novel-lájára is föltehető. Elmúlt a honfoglalási eposz évtizede, amelyben a költők képzeletük nagyszerű álmait teheték meg magyar történelemnek. A részletes, s mai olvasó számára sokszor már-már terhes környezet-rajz most már komoly és tárgyilagos tanulmányokon és megfigyelése-ken alapszik: a meggyarapodott realitás-érzék követeli meg, amellyel a közönség kielégítésére törekvő írónak számolnia kell. A romantikus mesék álomvilágba kalandozó léghajóján a couleur locale lesz most a földhöz kapcsoló homokzsák s Jósika éppúgy szuggerálja vele elmúlt

⁸ V. ö. különösen I. 173. l.; II. 46. l.; II, 231. l.

⁹ I. 217—222. l.; II. 209. l.

időkben pergő történeteinek valóságát, mint Petrichevich Horváth Lázár „Elbujdosott“-ja is a jelenét.¹⁰

Egészen hasonló szerepet visz azonban e regényekben a couleur tempore is, *Az elbujdosott* esetében éppen egy nagy kezdeményezésekben gazdag évtized színeinek alkalmazása. Széchenyi kora ez, akinek hatalmas ihlető szelleme átformálja az egész magyar életet s ráüti bélyegét a kor egész műveltségére. Petrichevich Horváth Lázár is a legnagyobb magyar rajongói közé tartozik. Regényének egyik helyén közvetlenül hozzá fordul s három lapon át hódol lángelméjének: „Nemzetünk dicsősége!... Fogadd hálámat édes, hegyes hazám nemesb fiai nevében közügy körüli fényes fáradozásaidért... Haladj, haladj békével szép pályád ragyogó célja felé... Meglásd, hogy egy igazságosb jövődnek hevítő napja megérlelندی a reménytelen múltnak szerte-szórt magvait!“¹¹ Széchenyi nyomán akkor a magyar arisztokrácia körében általánosan elterjedt szokás a reformeszmék tanulmányoszerű összefoglalása. A főúri reformiratok szinte különálló műfajt alkotnak a kor politikai irodalmában. Petrichevich Horváth Lázár, bár efféle könyveket nem készített, mégis az egyetlen, aki nyíltan bevallja, hogy irodalmi tevékenységében Széchenyi írói egyéniségét látja mesterének: „Oh, vajha tanító ékesen szóllásod croezusi forrásiból csak egy-két maréknyit meríthetne koldus lelkem; melly... írói fénykoronád arany sugári között prometheuszi szándékkal lebeg.“¹² Elmékedéseiben csak úgy, mint szereplő személyeinek beszélgetéseiben, lépten-nyomon Széchenyi nevét halljuk emlegetni, munkáit idézni, eszméit megbeszélni. Valljuk meg, a finom biedermeier dámák és úrfiak „módos“ beszélgetéseiben kissé kirívó is a legnagyobb magyar gazdasági problémáinak emlegetése. E tekintetben legföltünőbb, midőn a párba-j előtt Woodland és segédje — a szentimentális regény alapjellegetől élesen eltávolodva — a halál komorsága és az élet szépsége helyett az erdélyi lovakról folytatnak megbeszélést, míg nem a társalkodás „gróf Széchenyi lovakruli munkájára ment által“.¹³ De e tipikus reformkori regény lapjain Széchenyi mellett szó van Desseffy és Wesselényi reformiratairól is s az olvasó nem egyszer érzi magát úgy, mint Vajda Péter *Tárcsai Bende* című regényének olvasásakor, amelyben a XIII. századi hősök a Vaskapu szabályozásáról tartanak eszmecsere-t.

A reformkor gyakorlatias szelleme sugallja Petrichevich Horváth Lázár egyéni gazdasági és nemzetnevelő gondolatait is, amelyeknek szintén bőven jut hely *Az elbujdosott* lapjain. Ez elmékedések célja „felizgatni bennünk a temételen hamvtömegek alá temetett nemzeti sajtáság üszkeit“, „a zavart ideák fonalát, ügyesen — amúgy Széchenyiesen fölfogni“, s az okszerű gazdálkodás fontosságát hangsúlyozni. A mai olvasó számára felfoghatatlan, a reformkor légkörében azonban természetesnek tetsző körülmény, hogy a törékeny Róza s a világfáj-

¹⁰ Skala i. m. 74. l.

¹¹ II. 9—10. l.

¹² II. 10. l.

¹³ II. 240. l.

dalmas Woodland sorsáért aggódó „nyájas olvasót“ Petrichevich Horváth Lázár regénye nem egyszer a juh- és lótenyésztésre, valamint a szakszerű pálinkafőzésre vonatkozó gondolatokkal és tanácsokkal szórakoztatja.¹⁴ A kor irodalmából hasonló jelenségek egész sorát idézhetnők annak bizonyságául, hogy az 1830-as években mindez nem untat és nem vezet el a tárgytól, hanem az érdekkeltés korszerű eszközének kínálkozik.

Még egy összefüggést kell megállapítanunk *Az elbujdosott* és a kor magyar szellemi élete között. A regény főalakjai körül ugyanis, akik, mint mondtuk, a szentimentális-romantikus regényirodalom egyre visszatérő típusai, a mellékszereplők, epizódalakok, statiszták egész raja zeros ezek az alakok már inkább a magyar reformkor irodalmának jellegzetes személyei, mintsem nemzetközi sablonok. Az a nemzeti társadalomszemlélet vezeti Petrichevich Horváth Lázárt megrajzolásukban, amely Széchenyi nyomán lett nálunk általános. Korszerű magyar hibák megtestesítői nagyobb részükben s a huszas-harmincas évek novelláiban és vígjátékaiban lépten-nyomon élénk bukkannak. A tétlenül heverészők, a pipázók és „gasztronómok“, a rosszul gazdálkodók és magyartalanok, akiknek súlyos mulasztásaira a legnagyobb magyar hívja föl a figyelmet, *Az elbujdosott* lapjain mind szerepet kapnak. Desseffy nyomán szídjá meg „a magokat finom nevelésű Dámáink pamlagára vető s elszórt andalodásaik között tátott szájjal elnémulva ég felé meresztett szemekkel, jobbik kezökben térdök kalácsa tetejére hajlott bal lábokat tartó némely ángoloskodó úrfiacskákat“; másutt egész „pipázó Clubba“ visz, hol a szereplők „habos kedvenceiket“, a pipákat, pólyálgatják, „miután azokat selyem kendőjük szélével innét is, túl is szeliden megtörölgették, s kívül-belül célirányosan kitakarítva puha szarvasbörtökökbe példás gondossággal takarták“. A pipa nála is az elmaradott, tétlen magyar világ jelképe, mint a kor egész elbeszélő irodalmában. Kipellengérezzi azokat is, kiknek legnagyobb öröme a „pofázás“: „az üres gyomornak sokrétű hajlékit méltókép kitölteni“. E típusokon át hadakozik azok ellen, akiknek Széchenyi a Hunnia lapjain írja: „Kardugva, henyélve, pipázva, vagy hiú ábrándozással és gögös félszeg tudománnyal nemzeti nagyságot elérni nem lehet.“¹⁵

Az ó- és ifjú-Magyarország egymásbaolvadó és egymástól anynyira eltérő két világának összezsapása idején hasonló nagyobb szabású irodalmi vállalkozás elképzelhetetlen a nélkül, hogy a szembenálló nemzedékek harcában is színt ne vallana. Petrichevich Horváth Lázár 1807-ben születik, Vörösmarty nemzedékének tagja s *Az elbujdosott*-ban teljes tudatossággal foglal állást a régi Magyarországot képviselő generáció ellenében. Az öregeket főként a meg-nem-értés vádjával illeti, amiért szakadatlan „korpázók a mostani ifjúság szokásait“. Keményen szól elmaradottságukról is, arról, hogy „semmi ollyast be nem bocsátanak, ami az untalan előrenyomuló idő haladtával értelmi suljokat közegyenben tarthatná“. Kárhoztatja a mult szakadatlan dicsőítését s ezzel is Széchenyivel közös utakon jár. Méltatlankodva jegyzi meg

¹⁴ Igy I. 194. l.

¹⁵ I. 184. l.; I. 98. l.; I. 97. l.

azokról, akik tétlen „laudatores temporis acti“, hogy „mindenkit általánosan gúnyolnak és kacagányos Árpád elkoresosodott ivadékanak tartanak, kik p. o. józan gazdasági javításokról... mernek gondolkodni“. Általában az egészséges fejlődés hátráltatóit látja az új eszmékkel összeférhetetlen idősebb nemzedékben s kegyetlen felkiáltása: „Hányszor gázolák el már hazafiságtalan ősapák konkoly vetései jobb unokák aratását!“ Bizonyára nem véletlen, hogy a regény intrikusai, valamint a korhibák fentebb körvonalozott megszemélyesítői az idősebb nemzedékek sorából kerülnek ki.¹⁶

Erdély és a reformkor mellett azonban még egy harmadik tényező is közrejátszik a légiures térben mozgó romantikus cselekmény való szerűvé formálásában: a couleur sociale, az a társadalmi stílus, amely Petrichevich Horváth Lázár korának arisztokráciája körében a jelek szerint általános volt. Nincs még egy regényünk, amely minden lapjának minden sorában annyira egészen a magyar mágnásvilág szellemével volna telítve, mint *Az elbujdosott*. Petrichevich Horváth Lázár minden idegszálával tapad ahhoz a társadalmi osztályhoz, amely származása, vagyona, műveltsége és összeköttetései révén a legszeleesebb lehetőségekkel rendelkezik s elsőnek szokta kipróbálni önmagán az egymást váltó korok jelszavait. E társadalmi réteg Széchenyi korában fontos átalakuláson megy át: amíg azelőtt kasztszerű életet él nemzetközi életformák között s idegenül áll a magyar törekvésekkel szemben, most műveltségében mindinkább magyarrá hasonul. „S ebben Petrichevich Horváth Lázár sokat szídalalmazott Honderű-jének nem kis része van“, állapítja meg a történetíró.¹⁷ Az arisztokrata öntudat azonban a magyarrá változás tényében írónkban csak további támasztékokat talál s Petrichevich Horváth Lázár a népies-demokratikus irodalmi és politikai törekvéseknek mindvégig ellenfele marad.

Ez az antidemokratikus hajlam egyébként *Az elbujdosott* néhány helyén is szembetűnően jelentkezik. Azok a népi alakok, akik a regényben helyet kapnak: Linka, a cigányasszony, Vanna Bálint, Woodland lovásza, Túfoki uram, a szabó, — egyaránt ahhoz a régi irodalmi szemlélethez tartoznak, amely az alsóbb társadalmi osztályokat felülről lefelé, tartozkodó leereszkedéssel és humorral ábrázolja. Ez a szemléletmód jellemzi az írónak és az előkelő hősöknek viszonyát is a néphez. A cigányasszony „kifordított zsíros bundájában“, „kis vigyori szemekkel“, „kondor szürke hajjal“, „ikrás lábszárakkal“, „ízmos combjainak óriás idomzatával“; az inas, aki népi hangon, azaz kissé keresetlenül fejezi ki magát s kétszer is botlik, míg egy-egy idegen szót kinyög („Coli... Coloko... Colokóti... vagy hogy a tatárokba is hitták generálisunkat“); a szabó, aki évről évre egyazon újévi köszöntőt mondja, az „udvari férfi köntös-alkotó úr“; a szászok „félvéka nagyságú virágbokorétákra szuszogó tenyeres-talpos, piros-pozsgás nagy kékszemű Ceres leányai“: egyaránt igazolják, hogy az író ábrázolásukkor kirándulást tesz a faluba, mint az irodalmi népiesség kezdő képviselői általában.¹⁸

¹⁶ II. 334. l. stb.

¹⁷ Farkas i. m. 124. l.

¹⁸ Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faludától Petőfiig*. Budapest. 1927. 149. l.

De bizonyítják azt is, hogy a népi alakokkal való foglalkozás közben Petrichevich Horváth Lázár figyelme fokozódik s írói eljárása mindinkább a realizmushoz közelít.

A művelődéstörténet bűvárának kezében azonban a könyv első sorban az erdélyi előkelőségek száz év előtti életstílusának kútfeje. A cselekmény mindvégig az arisztokrácia környezetében pereg. Szalonok, színház, bál, estélyek, délutáni teák váltogatják egymást s e tekintetben az egyetlen kirívó részlet a Lábos-ház alatti pór-tanya leírása. A regény hanghordozása is mindvégig arisztokratikus. Fölvonulnak előttünk az egykori erdélyi társaság társalgási témái: a divat, politika, irodalom és a társasági pletykák, megismerkedünk a kor udvarlási frazeológiájával, szellemeskedő és finomkodó társalgási nyelvvel, amely csupa „vidor szeszélyesség, meg kölcsönös módosság“. Ez az arisztokrata tónus is kétségtelen nagy mértékben járul hozzá ahhoz, hogy a folytonosan könnyező és píruló általános nemzetközi regényalakok egyénibb és elevenebb színezetet kaphatnak. A személyek végnélküli kölcsönös udvariaskodásában gróf Szenvey egy kijelentése alkotja a netovábbot, amellyel a kedves regényhősnő „üljön le gróf“-jára válaszol: „A legkényesebb márvány is hattyúpelyheknél puhább ülésre válna illy angyali teremtetések boldogító társaságában.“ Egy színházi vacsorának majdnem teljes étlapjával is megismerkedünk: „pácolt nyelv“, „olasz saláta“, „Laitances de Carps“, „Escalopes de Saumon“, „Fricassée de caret“, „bájszínekkkel szivárványozó macedoine à la chinoise“, „egy gyengéden reszkető gelée à la Louis Philippe“, egy „minden ahhoz értők osztatlan figyelmét bájillatú jégtükrére vonó isszonyú kedves barack-fagyalt“, „honi s külföldi vékony borocskák“, közöttük a „Chateau Lafitte“. Máskor Zenyéri báróné boudoirjába kapunk bepillantást: „egy hattyúpölyheknél puhább sötétkék ottomán“, két szembe álló mahagoni tükrös polcozatok“, rajtuk Racine, Boileau, Scott, Byron, Cooper, Spindler, Mme Staël, Lady Morgan és Schoppenhauer (a filozófus anyja) művei; „az ottoman előtti tágas asztalon“ „a jelenkor leghíresb ángoly és francia metszőinek“ képei és a sületlen bécsi „Krähwinkliádok“, valamint a „Journal, meg a petit Courier des Dames, a Voleur, a Repertory of english fashion, s a Bécsi divatlapok tarka csapatjai“, közöttük „az egyetlen egy hazai híradó“; „egy a terem közepe tájáig kinyúló ezüst zengésű instrumentoma mellett a jeles Graffnak pár nyolcágú igen tömör girandole-ak“; „a zongora előtt egy selyem tabouret s végénél egy csinos pólcozat“; egy „igen kényelmes fekvésű dormeuse“ stb. stb. Ime a környezet, amelyben az olvasó Woodland és Róza sorsát szemléli s amelyben az egykori divatnak is hű képét kapja.¹⁹

A nemzetközi ízlésnek hódoló erdélyi mágnásvilágot magyarrá formálni: ez Petrichevich Horváth Lázár élet-programmja, bár a regény egyik modern taglalója *Az elbujdosotról* így ír: „Nemzetközi szokások és életformák, általános, szintelen diskurzus, mely egy interlakeni hétel fényes halljában valóságosabb volna, mint a

¹⁹ II. 191. l.; I. 245. s köv. l.; I. 104. s köv. l.

főváros főúri termeiben“.²⁰ Petrichevich Horváth Lázár regényében már főrendjeink átalakulásának folyamata tükröződik és a regény tudatosan foglal állást a nemzetközivé lett arisztokrata típusával szemben. A nemzetileg gyökértelen főúr típusa, amelyet regény- és drámairodalmunk oly sokszor ábrázol, a harmincas években fokozatosan az angломán arisztokrata típusává fejlődik s *Az elbujdosott* egyik hőse éppen e típust nevezi el „Anglia-majmának“. Petrichevich Horváth Lázár Széchenyi eszménye után indul, aki a magasabb európai műveltség és a nemzeti szellem összeolvasztását követeli tőlünk. Az író maga, csak úgy, mint alakjai is, az időszerű magyar kérdések felé vannak beállítva, ha Bulwerért és Byronért rajonganak is, akikből a könyv bőségesen idéz s akiket a magyarság szellemi kincsévé tenni próbál. Egyszerre lenni magyarnak, műveltnek és előkelőnek: ez a Petrichevich Horváth Lázár előtt lebegő hármasság vezető gondolat.

Különösen föltűnő e céltűzés abban a gondolatkörben, amely Széchenyi nyomán az egész magyar szellemi életnek egyik központi problémája volt: a művelt magyar nő problémakörében. Széchenyi eszmélteti rá íróinkat, hogy az asszonyi nem „minálunk a nemzeti kiművelődéstől idegen maradt s a magyar nemzet egészbe véve moraliter úgyszólván nőtelen“.²¹ A reformkor közvéleménye úgy látja, hogy nőink előtt csak két út áll nyitva: megmaradni a házimunkák szűkebb körében s lemondani a magasabb kultúráról, vagy európai látókörre tenni szert s ennek fejében nemzetiségüket adni áldozatul. Sajátságos, hogy elbeszélő és drámai költészetünk ilyen körülmények között nem pellengezi ki a magyartalan hölgy alakját, amelyről líránknak annyi mondanivalója volt. Petrichevich Horváth Lázár azonban lapokon át beszéltel előttünk egy magyartalan hölgyet, akinek beszédje is egészen nemzetközi: angol, francia, német, olasz szavak keverednek benne szakadatlan a magyarral: „Szegénykék! be aufrichtig regrettirozom szerencsétlen Loosukat,“ stb. A probléma felvetődését a divat és rövidlátás következményének látja, mely „elhitette Árpád s Nagy Lajos leányainak nagy részével, hogy a magyar írók mind ostobák, s hogy magyar toll nem létezik... s meg nem gondoltatta velük azt, hogy hol liba számosan van, ott író-tollnak is soknak kell lennie!“ Van egy gyökerében magyar műveltség is, ehhez kell nőinket visszatéríteni: ez *Az elbujdosott* válasza a feltett kérdésre.²²

Erdély, a reformkor és a magyar arisztokrácia színeinek alkalmazásával így egyéníti Petrichevich Horváth Lázár regényének sablonos romantikus-szentimentális cselekményét. S ha ezek után most fölvetjük azt a kérdést, hogy sikerült-e e valószerűsítő törekvése s a regény egésze magánviseli-e a belső igazság bélyegét, mégis nemmel kell válaszolnunk. Nem sikerült, mert e valószerűsítő törekvések mindvégig nagyon is ríktó módon állnak ki a regényből s az írónak nem sikerült e couleuröket a regénycselekménnyel szerves összefüggésbe hoznia. Nincs könyv

²⁰ Császár i. m. 120. l.

²¹ Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István beszédei*. Budapest, 1887. 126. l.

²² II. 225. l.; I. 22. l.

a magyar irodalomban, amely kevésbé volna egyöntetű és egységes, mint *Az elbujdosott* és szembetűnőbben viselné magán az írói műkedvelés jegeit. Ennek a magyarázatául két okot is felhozhatunk: Petrichevich Horváth Lázár saját bevallása szerint is éveken keresztül dolgozott művén s nem folyamatosan alkotta meg azt. Az első és második kötet között hosszabb ideig hevertette tollát: „Miután néhány évvel ezelőtt oly céllal vetette a költött lapokat félre a hideg értelem, hogy azok megint előbbi semmiségökbe visszatérjenek: mégis, mondom, előhívja őket újra most a fölporzott meleg szív.”²³ Az író belső fejlődése tekintetében ezeket az éveket igen nagy jelentőségűeknek kell tartanunk, — erről éppen a regény átmeneti jellege tanuskodik. Egy másik oka annak, hogy a regény szétfolyik és nem homogén, Petrichevich Horváth Lázár roppant olvasottsága. Ennek nyomait a kezdő írók általános szokásához híven *Az elbujdosott* minden lapján megtaláljuk. Aki ma a regény minden rejtett célzását, minden hivatkozását meg akarja érteni, vagy akár csak a regényben emlegetett történelmi személyek kilétével kíván tisztába jönni, szinte a harmincas évek Európájának egész lexikonját kénytelen magának elkészíteni. Petrichevich Horváth Lázár nemcsak Byron-fordító, nemcsak Bulwer, Scott ismertetője és Shakespeare-rajongó, hanem a német, francia és olasz irodalmi utalásoknak is egész sorával igyekszik bizonyítani európai látókörét. E törekvései azonban kereszteznek regényírói szándékát s megbontják művének belső egységét. A mindent egyszerre elmondani akarás, amely későbbi munkáira, így elsősorban a *Kaleidoskop, vagy levelek Emiliához* című gyűjteményére szintén jellemző, már itt is teljes határozottsággal jelentkezik.

Az irodalmunk klasszikus értékein iskolázott ízlés kétségtelenül idegenkedve nézi Petrichevich Horváth Lázár e szerkesztő eljárását. A főcselekmény és a főalakok körül az epizódok és mellékszemélyek roppant tömege, a folytonos kitérések, elmélkedések és leírások, az állandó szellemeskedés egészen meglazítja a részek összetartozását. Az író maga is lépten-nyomon elhagyja a tárgyilagos elbeszélő modort, mintegy erőszakkal szakítja el az elbeszélés fonalát, újat kezd, s Woodland vagy Zerényiné gondolatai helyett saját ötleteivel fáraszt. A személytelen és első személyű előadásmód e folytonos ingadozásához járul még a betétek nagy száma; levelek, idézetek, naplórészletek, versek szinte fejezetről-fejezetre váltogatják egymást. A regény egyik helyén irodalmi vita folyik Byronról, melynek érvelése az Ady körül kialakult mai viták érvkészletére emlékeztet.²⁴ Ehhez járul még a regény egészében megfigyelhető kettősség. Mindaz, amit a regény erdélyi, reformkori és arisztokrata színezetéről mondtunk, elsősorban a mű első felére áll; a második felében nekiiramodik a cselekmény, mint a köteleitől megszabadult léghajó, de ép ez által kissé szintelen világba, légüres térbe viszi az olvasót. Mindebben azonban némi szándékosságot érzünk. E nyugtalanító sokféleség nemcsak az író lelkialkatából, hanem iro-

²³ II. 11. l.

²⁴ I. 155. l.

dalmi programjából is következik, a regényben oly sokszor emlegett „romantika“ mivoltából.

Hasonló ríkító színekkel dolgozik Petrichevich Horváth Lázár, a stíliszta is. Nyelvkezelését bizonyos előkelő csíny, szellemeskedő ötletesség és szentimentális lágyság jellemzi; mindezek azonban csak kifejezőmódjának általános jellegét adják meg. Könyvének egyik helyén valóságos kis apológiát ír a romantika nevében az írói szeszélyességről s gúnyolódó hajlama nem egyszer önmaga iránt is érvényesül. Szinte úgy érezzük, hogy szántszándékkal ábrándítja ki az olvasót saját művéből. Képzeletünk nem tud kilendülni s átívelni önfeledten a regény sajátos világába: az író maga figyelmeztet lapról-lapra, hogy regényt olvassunk és saját maga tart magyarázatokat írói technikájáról. Tagadhatatlan, hogy a kissé könyvillatú, hosszú mondattekervényeken és furcsa nyelvújítási kísérleteken át haladó stílus kap valamelyes szubjektív frissiséget és egészen egyéni hangulatot az írói magatartás e folytonos változtatásából. „S ha egyfelől fájdalmas az olvasónak az ily váratlan félbeszakítás, sőt megeshetik, némelyek előtt ízetlen is, — kivált ha igen gyakor: másfelől mégis azt gondoljuk, — én legalább — hogy ez a valami teszi ama kis búv-lámpát, mely az ily színű írásokra, mint e haszontalan jelen lapok, a romantikának gyöngéd árnyékozását, a nemesb érdeknek szebb-szebb bájvilágát terjeszteni szokta.“²⁵

Miként helyezkedik el *Az elbujdosott* az irodalmi élet egyetemes fejlődés-folyamában: e problémával irodalomtudományunk eddig inkább a pozitívizmus álláspontjáról kiindulva foglalkozott. Ferenczi Zoltán, Szinnyi Ferenc, Császár Elemér idevonatkozó kutatásai nyomán ma már meglehetősen tisztán állnak előttünk a regény mintái, Bulwer regényei, akinek *Falkland, Clifford, Devereux, Eugen Aram, Pelham* és *The Disowned* c. művei egyaránt részesek Petrichevich Horváth Lázár munkájának kialakításában.²⁶ A gondolatanyag és cselekmény, a jellemek és jellemzőmód, az írói modor és a regény elgondolása, a történet alaphangulata, a „titokkórság“ s a stílus egyenletlenségei, a betétek és irodalmi vonatkozások kedvelése és az arisztokrata környezet: egyaránt az angol romantikus áramlatok ama könnyebb fajsúlyú irányára utalnak, amelyet Bulwer képvisel. Mindössze azzal a tétellel nem érthetünk egyet, amely szerint Bulwer hatása tekintetében *Az elbujdosott* magányos szigetét alkotna regényirodalmunkban és általában a magyar irodalom lapjain. E kérdés még részletes tisztázást igényel, s annál kevésbé mondható egyszerű problémának, mivel Bulwer s regényirodalmunk másik nagy mestere, Scott, sok tekintetben közös úton járnak. Az angol romantikus regény poetikájának közvetítésében *Az elbujdosott* mindenestre döntő jelentőségű.

A magyar regény fejlődési láncolatában a regény átmeneti jellegénél fogva szintén fontos szerepet tölt be. Szellemtörténeti jelentő-

²⁵ II. 116. l.

²⁶ Ferenczi Zoltán: *Egy elfeledett regényről*. Ak. Érték. a nyelv- és széptud. köréből XXIII. k. 10. sz.; Szinnyi Ferenc ism. erről, Irodalomtörténet VIII. 264; Császár i. m. 120. l.

sége a maga teljességében akkor bontakozik ki előttünk, ha szemügyre vesszük, hogy mi benne a hagyomány, régebbi magyar kezdeményezések folytatása, s mi az önálló indítás, miféle újítások kapcsolódnak a munkán át Petrichevich Horváth Lázár személyéhez. Utaljunk ezzel kapcsolatban mindenekelőtt arra a körülményre, hogy *Az elbujdosott* egész irodalmunkból Kisfaludy Sándor regéivel áll a legszorosabb összeköttetésben. A magyar epika bűvára mind világosabban látja, hogy a dunántúli várak lágyszívű lantosa szinte az egész XIX. századi epikánk alapvetője volt, akinek kultusza még az 1830-as években is virágzik. *Az elbujdosott* a regék sorait igen nagy számban citálja, de az idézeteken kívül is hódol Kisfaludy Sándor írói nagyságának. A szentimentális, borongós s mégis magyar levegőjű románcok és a reformkori Erdély romantikus románja között a problémába mélyebben nem bocsátkozó olvasó is érzi a szellem összecsengését.

Az elbujdosott előtt egyetlen társadalmi regényünk van: a *Bélteki ház*, amelyet Petrichevich Horváth Lázár a jelek szerint nem olvasott. Hogy mégis rokonság állapítható meg közöttük, a közös kor s annak nagy központi mozgója, Széchenyi, magyarázza. Rendkívül tanulságos eltéréseik azonban szembeütően mutatják, hogy mennyire egyéni utakon jár Petrichevich Horváth Lázár s milyen jelentékeny kezdeményező. Fáy könyve, Bajzát idézve, „számtalan biographiai töredékeknek egyvelege“, amelynek központi hőse nincs s amely epizódokon át mutatja be a nemzedékekre tagolt reformkori társadalmat. A regényében ábrázolt társasélet még egészen provinciális: a vidéken élő magyar kismesség képe ez. Az életformák, amelyeket megrögzíteni igyekeznek, inkább csak halványan vannak jelezve, mintsem reálisan kidolgozva, s ebben része van a könyv Kazinczyra emlékeztető esztétikájának, kissé elvont idealizmusának, amely a klasszikus ízlés európai mintái, Lafontaine, Goethe stb. után igazodik. Petrichevich Horváth Lázár társadalomlátása jóval elevenebb, leíró és korrajz-anyaga gazdagabb, regény-meséje egységesebb, s mint láttuk, Fáytól lényegesen elütő európai irodalmat lát maga előtt: a romanticizmus irodalmát. Regénye talán cselekményének egészében kevésbé valószínű, mint Fáy könyve, részleteiben azonban itt-ott jelentékenyen reálisabb.

S míg Fáynek *Bélteki ház*ával korában nem akadt tanítványa s műve így zárt egységet alkot, amelyet inkább egy fejlődési folyamat betetőzőjének, mintsem megindítójának látunk, *Az elbujdosott* már megjelenése előtt olyan indításokat ad regényirodalmunknak, amelyeknek hatása alól máig sem bontakozhatott ki egészen. Báro Jósika Miklós ugyanis, akinek Petrichevich Horváth Lázár anyja, gróf Lázár Éva, első ízű unokatestvére volt, még kéziratban olvassa *Az elbujdosottat*, s mint Petrichevich Horváth Lázár írja, e regény hatása alatt kezdi meg regényírói munkásságát. Addig egy szerény regeszzerű költeményét nem számítva, csak publicisztikai munkákat ír, amelyek a kor általános szokása szerint Széchenyi és Wesselényi után indulnak. Petrichevich Horváth Lázár, aki Jósikának ez iratait is javítgatta, felébreszti benne a regényírói becsvágyat s figyelmét az angol romantikusokra tereli, kiknek iskoláját elvégezve aratja Jósika legszebb sikereit. Az *Abafi* és *Zólyomi*

néhány héttel megelőzték *Az elbujdosott* megjelenésében, a kezdeményezés érdeme azonban kétségtelen Horváth Lázáré, aki által a magyar regény a romantizmus irányának jegyzi el magát. Jósika bontakoztatja ki azt a szerény kezdeményezést is, amelyet *Az elbujdosott* erdélyisége, lokális színezete jelent; viszont ugyanő az, aki a romantikus regénytechnikát a társadalmi regény területéről a maga igazi eredeti birodalmába, a történeti regény területére viszi át. Tudva, hogy Jósikától az út Jókaihoz és Keményhez vezet, ismételjük: döntően fontosnak kell tartanunk Petrichevich Horváth Lázár szerepét regényirodalmunk sorsának alakításában.

Rendkívül tanulágos azonban e regényt a magyar mágnásvilág másik nagy Európa-járójának, báró Eötvös Józsefnek, ifjúkori regényével, *A karthausival* is összehasonlítani. Bizonyos vonatkozásban a könyv a fiatal Eötvöst is előlegezi, bár *A karthausi* írója aligha tud róla. Mindkettő a szentimentalizmus regényköltészetének egy-egy késői leszármazottja, mindkettő szélesebb európai távlatokat nyit az olvasó előtt s mindkettő a legmagasabb társadalmi réteg, az arisztokrácia, köréből veszi mondanivalóját. Woodland a Gusztáv rokona: ott állnak mindketten „magukra és elhagyottan a fiatalkor bús határszélén“ s „képzeldésük teremtményeivel bibelődve feledik a rideg valóság keserét.“ Bizonyos fókig *Az elbujdosott* is a kiábrándulás regénye s különösen az ama két „cikkely“-nyi rész, amely Korláti generális szomorú ifjúkori emlékeit adja elő: a döntő pillanatban megszakadt szerelem történetét, amelynek tárgya — hogy a hasonlóság még nagyobb legyen — szintén „Julia.“ De maga Woodland is elmondhatja: „a fölébredés képzelt boldogságom álmaiból rettenetes volt.“ Amíg azonban Gusztáv, sorsának tanulságait levonva, az élet zajló hullámai elől a kereszténység öblébe menekül, Woodland a regény végén egyszerűen megismétli ifjúkori tettet: elbujdosik. A keresztény erkölcszavak központi gondolatával, az áldozattal való surlódást, mindezek ellenére ő sem kerülheti el: Róza kezébe teszi le vagyont, — „500.000 tallér vala a leghitelesb váltó levelekben“ — s szerelmesét testvérenek, Várkövy Bélának, engedi át. *Az elbujdosott* történetében természetesen kevésbé mély a motiváció, a gondolatbőség és műfegyelem, a belefoglalt elmélkedési anyag sem egyirányú, mint Eötvös regényében s nincs a maga egészében a hősről vonatkoztatva. Kevesebb benne a világfájdalom és világgyűlölet s így kevesebb a gondolatokat végiggondoló következetesség is. A rokonság azonban fennáll s a szentimentalizmus regényirodalmának történetírója nem mellőzheti Petrichevich Horváth Lázár regényét sem *A karthausi* úttörőinek felsorolásában.

Petrichevich Horváth Lázár egész regényírói eljárása a maga ellenmondásaival és szertelenségeivel leginkább a század legnépszerűbb írójának, Jókai Mórnak, technikájára emlékeztet. Jókai magaslataira nem tud ugyan felemelkedni, de a vonalát sok tekintetben sejteti. Woodland, Várkövy Béla, Széplaky Róza, Zenyériné, Szenvey alakjában Jókai reformkori tárgyú regényeinek egész tipológiája körvonalazódik előttünk — Kárpáthy Zoltántól Kárpáthy Abellinóig. A romantika és realizmus keverése is éppúgy Jókai felé mutat, mint az elbeszélés könnyed kész-

sége s a kiapadhatatlan szellemesség. Élesen elüt azonban Jókai szellemének irányától Petrichevich Horváth Lázár szembetünő antidemokratikus hajlama s az egész regényen elömlő főúri öntudatosság. Olvasta-e Jókai — egyelőre nem tudjuk eldönteni.

A mai olvasó talán kissé idegenül áll szemben e könyvvel, amely végeredményben is érdekes, de magasabb esztétikai mértékkel nem mérhető alkotás. Tény azonban az is, amit Petrichevich Horváth Lázár *Az elbujdosott* utolsó fejezetében állít, ahol maga az író és egyik olvasója beszélgetnek az elkészült regényről: „Szokás csak ott törvény, hol sok évek telnek el a román epochája s annak leírása között. Itt mint-hogy még egy tized sem folyt le, szűk a multnak mezeje.“ Jóakarátú szerény kísérlet, kétségtelen komoly írói szándék megnyilatkozása, amelynek nem egy pontján érezheti a figyelmes olvasó, mint bontakozik a multban a jelen. És érezheti azt is, hogyha a formai-technikai eljárás ósdi ugyan és sok tekintetben kezdetleges is, mégis a sorokban megtestesült szellem frissességét máig sem törölte le a történelem. Mulhatatlan érdeme, hogy nemcsak a magyar, hanem az erdélyi népek irodalmában is az első regény, amely Erdély társadalmi életének egykorú képét őrzi. Erdély fővárosa vele vonul be a regényirodalomba. Kétségtelenül fokozott figyelmet érdemel azért is, mert mutatja az erdélyi magyarság szellemi életének a mélységeit.

Dr. Sándor István.